

Микола ГАЛІВ,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *halivm@yahoo.com*

Микола ФРОЛОВ,

orcid.org/0000-0002-2165-1553

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри новітньої історії України
Запорізького національного університету
(Запоріжжя, Україна) *frolov.m.zp@gmail.com*

В'ячеслав ОНИЩАК,

orcid.org/0009-0003-2191-117X

аспірант кафедри історії України та правознавства,
молодший науковий співробітник науково-дослідного сектору
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *vonuschk@ukr.net*

ПОЧАТКОВА ЗАГАЛЬНОШКІЛЬСЬКА ПІДГОТОВКА В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI СТ.): НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початкової загальношкільської підготовки в Україні у 1991–2025 рр. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, історизму, авторської об'єктивності, загальнонаукові (аналіз, синтез) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, критики історичних джерел) методи. У результаті дослідження запропоновано періодизацію становлення нормативно-правових засад щодо початкової загальношкільської підготовки в Україні. Перший період (1992–2014) позначився впровадженням та концептуалізацією допризовної підготовки школярів, що визначалося статтями 8 і 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992), «Положенням про допризовну підготовку» (2000), «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002). Другий період (2014–2024) характеризувався зростанням уваги держави та громадськості до початкової загальношкільської підготовки в умовах російсько-української війни, що спонукало відновити обов'язковий навчальний предмет «Захист Вітчизни» (з 2020 р. – «Захист України») і модернізувати його програму, схвалити «Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019), «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) тощо. Третій період (триває з 2024 р.) пов'язаний з реформуванням системи початкової загальношкільської підготовки, внесенням змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2024), розробленням та впровадженням «Порядок проведення початкової загальношкільської підготовки, який визначає процедуру її проведення, організаційні аспекти та відповідальні органи» (2024). Важливо, що зазначені документи акцентують увагу на практичних аспектах підготовки учнів старшої загальноосвітньої школи, закладів професійної і фахової передвищої освіти, яка передбачає навчальні стрільби, військово-польові збори, тренування щодо надання першої медичної допомоги, симуляції надзвичайних ситуацій, керування невеликими дронами тощо. Однак, на нашу думку, зазначений «Порядок...» потребує удосконалення процедури щодо проведення початкової загальношкільської підготовки поза межами закладів освіти. Крім того, він недостатньою мірою враховує необхідність освітньої інклюзії, оскільки діти з інвалідністю також мають право у міру своїх можливостей проходити теоретичну та практичну частину програми «Захисту України».

Ключові слова: початкова загальношкільська підготовка, російсько-українська війна, «Захист України», заклади освіти, військово-патріотичне виховання.

Mykola HALIV,

orcid.org/0000-0001-7068-3124

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukraine's History and Law
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) halivm@yahoo.com

Mykola FROLOV,

orcid.org/0000-0002-2165-1553

Doctor of Sciences (History), Professor,
Professor at the Department of Modern History of Ukraine
Zaporizhzhia National University
(Zaporizhzhia, Ukraine) frolov.m.zp@gmail.com

Vyacheslav ONYSCHAK,

orcid.org/0009-0003-2191-117X

Postgraduate Student at the Department of Ukraine's History and Law,
Junior Research Fellow at the Research Sector
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) vonuschak@ukr.net

INITIAL COMBINED MILITARY TRAINING IN UKRAINE (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES): REGULATORY AND LEGAL SUPPORT

The article analyzes the historical aspects of the formation of regulatory and legal support for initial combined military training in Ukraine in 1991–2025. The research methodology is based on the principles of scientificity, historicism, authorial objectivity, general scientific (analysis, synthesis) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, criticism of historical sources) methods. As a result of the study, a periodization of the formation of regulatory and legal principles for initial combined military training in Ukraine is proposed. The first period (1992–2014) was marked by the introduction and conceptualization of pre-conscription training for schoolchildren, which was determined by Articles 8 and 9 of the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (1992), the “Regulation on Pre-Conscription Training” (2000), the “Concept of Pre-Conscription Training and Military-Patriotic Education of Youth” (2002). The second period (2014–2024) was characterized by the growing attention of the state and the public to initial combined-arms training in the conditions of the Russian-Ukrainian war, which prompted the restoration of the mandatory subject “Defense of the Fatherland” (from 2020 – “Defense of Ukraine”) and modernizing its program, approving the “Strategy of National-Patriotic Education” (2019), the “Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine” (2022), etc. The third period (lasting from 2024) is associated with the reform of the system of initial military training, amendments to the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (2024), the development and implementation of the “Procedure for Conducting Initial Military Training, which determines the procedure for its conduct, organizational aspects and responsible bodies” (2024). It is important that the specified documents focus on the practical aspects of training students of senior general education schools, vocational and professional pre-higher education institutions, which provides for training shooting, military field exercises, training in providing first aid, emergency simulations, controlling small drones, etc. However, in our opinion, the specified “Procedure...” requires improvement of the procedure for conducting initial military training outside educational institutions. In addition, it does not sufficiently take into account the need for educational inclusion, since children with disabilities also have the right to undergo the theoretical and practical parts of the “Defense of Ukraine” program to the best of their ability.

Key words: initial combined military training, Russian-Ukrainian war, “Defense of Ukraine”, educational institutions, military-patriotic education.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р., актуалізувалася проблема удосконалення початкової загальновійськової підготовки. Органи державної влади, громадські організації, інтелектуали та педагогічні працівники зосередили зусилля над розробкою ефективної системи підготовки юнаків і дівчат старшого шкільного віку до викли-

ків воєнного часу. Результатом їхніх зусиль стало розроблення та удосконалення низки нормативних документів та нормативно-правових актів, які регламентують процес початкової загально-військової підготовки. Безумовно, зазначені нововведення враховують історичний досвід нормотворчості у сфері національної безпеки загалом та військової підготовки зокрема. Відтак актуа-

лізується потреба розглянути історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початково загальновійськової підготовки в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Питання завдань, форм і методів допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді аналізували Р. Рябокінь та М. Рябокінь (Рябокінь, Рябокінь, 2019), В. Заплатинський (Заплатинський, 2014), І. Бех, Л. Канішевська, Р. Малиношевський (Бех, Канішевська, Малиношевський, 2023; Військово-патріотичне виховання дітей, 2023) та ін. Деякі історичні аспекти формування системи довійськової підготовки школярів розкрито у працях Д. Адаменка (Адаменко, 2025), М. Галіва (Галів, 2023). Актуальність питань початкової військової підготовки молоді в умовах російсько-української війни підкреслено у працях М. Галіва, В. Ільницького, В. Старки, О. Карпенко, М. Глібіщука, Р. Бурдяка (Галів, Ільницький, 2023; Ільницький, Старка, Галів, 2022; Глібошук, Ільницький, Старка, 2022; Галів, Свйонтик, 2023; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, 2024; Галів, Карпенко, 2024; Галів, Гранд, Бойчин, 2024) та ін. Проблематика військової підготовки вивчалася і експертами закордонних аналітичних центрів. Важливі аспекти формування політики пам'яті про сучасну російсько-українську війну вивчали В. Ільницький та Р. Царик (Ільницький, Царик, 2024; Ільницький, Царик, 2024; Ільницький, Царик, 2025).

Мета статті – проаналізувати історичні аспекти становлення нормативно-правового забезпечення початкової загальновійськової підготовки в Україні у 1991 – 2025 рр.

Виклад основного матеріалу. Початкова загальновійськова підготовка (ПЗВП) в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають порядок її проведення, зміст та організаційні аспекти. До 2024 р. використовувався термін «допризовна підготовка». У статті 8 Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (№ 2232-ХІІ від 25.03.1992) зазначалося, що із допризовниками і призовниками проводиться робота, пов'язана з підготовкою їх до військової служби, яка включає допризовну підготовку юнаків, підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей, підготовку до вступу у військово-навчальні заклади, військову підготовку студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня загальноосвітньої підготовки, вивчення державної мови, патріотичне виховання (Закон України, 1992).

Водночас у статті 9 зазначеного Закону розкритався зміст поняття «допризовна підготовка», яка включала військову, прикладну фізичну, медико-санітарну, психологічну підготовку та підготовку з цивільної оборони і проводиться викладачами допризовної підготовки в навчально-виховних закладах: школах, гімназіях, ліцеях, інших видах загальноосвітніх закладів, починаючи з перед випускного класу, а також у професійних навчально-виховних закладах та вищих навчальних закладах: технікумах, коледжах, училищах в період здобуття загальної середньої освіти за програмами, затверджуваними Міністерством освіти України за погодженням з Міністерством оборони України. Юнаки, які не пройшли допризовну підготовку у вказаних навчальних закладах, не атестовані або дістали незадовільну оцінку з цього предмета, після їх закінчення перед призовом на строкову військову службу під керівництвом місцевої державної адміністрації та органів місцевого самоврядування повинні були проходити допризовну підготовку в оборонно-спортивних оздоровчих таборах з відривом від виробництва, а у воєнний час – на підприємствах, в установах і організаціях шляхом навчально-польових зборів. Викладачі допризовної підготовки входять до штату зазначених навчально-виховних та вищих навчальних закладів (Закон України, 1992).

Наступним кроком стало регулювання допризовної підготовки шляхом затвердження Кабінетом Міністрів України (постанова № 1770 від 30 листопада 2000 р.) «Положення про допризовну підготовку», яке визначало порядок її організації та проведення в навчальних закладах різних рівнів акредитації. У документі зазначалося, що допризовна підготовка є складовою частиною підготовки юнаків допризовного і призовного віку до військової служби. Наголошувалося, що у ході допризовної підготовки молодь набуває військових знань і практичних навичок в обсязі, необхідному для успішного засвоєння програми бойової підготовки. Згідно з Положенням, допризовна підготовка включалася до визначеної державою складової освіти вищих навчальних закладів I і II рівня акредитації, професійно-технічних і загальноосвітніх навчальних закладів та проводилася за затвердженими відповідно до законодавства програмами, погодженими з Міноборони (Постанова, 2000). Положення визначало обов'язки територіальних центрів комплектування, органів управління освітою, керівництва навчальними закладами.

Для прикладу, керівник навчального закладу повинен був: а) забезпечити виконання програми допризовної підготовки і створення безпечних

умов навчання; б) виділити приміщення і майданчики для проведення практичних занять з допризовної підготовки; в) видавати накази про початок і закінчення навчання з допризовної підготовки, призначення командирів взводів та відділень, проведення занять з стрільби з малокаліберної гвинтівки; г) організувати облік, зберігання, ремонт та списання озброєння, боєприпасів і військового майна відповідно до встановленого порядку, не менш як один раз на три місяці особисто перевіряє стан цієї роботи; д) контролювати проведення занять викладачем допризовної підготовки, виносити на обговорення педагогічних рад не менш як один раз на рік питання щодо стану допризовної підготовки (Постанова, 2000).

Значну увагу в зазначеному документу було приділено викладачам допризовної підготовки. Вони повинні були входити до штату навчальних закладів і є відповідати за підготовку юнаків допризовного віку, облік, зберігання, технічний стан та видачу озброєння, боєприпасів і військового майна, додержання встановлених правил і запобіжних заходів під час проведення занять. На посади викладачів слід було призначати офіцерів запасу або у відставці, які мали вищу освіту, були спроможні за віком і станом здоров'я якісно проводити заняття, а також випускників вищих педагогічних навчальних закладів за спеціальністю «викладач допризовної підготовки і фізичного виховання». У разі коли не було можливості укомплектовувати ці посади офіцерами, викладачами можна було призначати добре підготовлених та досвідчених прапорщиків (мічманів), сержантів (старшин), солдатів (матросів) запасу з вищою освітою (Постанова, 2000).

У Положенні наголошувалося, що підготовка викладачів допризовної підготовки і фізичного виховання проводиться на факультетах фізичного виховання та кафедрах військової підготовки вищих педагогічних навчальних закладів. На навчання слід було приймати чоловіків віком до 25 років, які пройшли строкову військову службу або військову службу за контрактом і відповідали вимогам підготовки офіцерів запасу. Добір кандидатів мали провадити військові частини з числа військовослужбовців строкової служби, які підлягали звільненню в запас, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки разом з органами управління освітою – з числа військовозобов'язаних, звільнених у запас після закінчення встановленого строку військової служби (Постанова, 2000). Відзначимо, що на практиці ці вимоги не завжди виконувалися.

У вересні 2000 р. наказом Міністерства праці та соціальної політики України було затверджено

Правила безпеки під час проведення занять з допризовної підготовки. Документ був важливим і необхідним з огляду на те, що, враховуючи особливості курсу допризовної підготовки, у першу чергу його практичну спрямованість, на заняттях використовувалася навчальна зброя, техніка, боєприпаси, технічні засоби навчання. Відтак, згідно з «Правилами безпеки...», навчання з використанням вогнепальної зброї повинні були проводити лише викладачі допризовної підготовки, які мали дозвіл органу внутрішніх справ відповідно до «Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» (затверджено наказом МВС України від 21.08.98 N 622, зі змінами) (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, 2000).

Відповідно до «Інструкції...» вогнепальну зброю і бойові припаси для навчальних цілей закладам освіти видавали Міністерство оборони України, військовий округ (оперативне командування), військкомати і комітети ТСОУ за наявності дозволу органів внутрішніх справ згідно з нормами, установлені Міністерством оборони України за погодженням з МВС України. На заняттях зі зброєю необхідно було перевіряти її справність, переконатись у відсутності гострих задирок, заклинь та інших причин травматизму учнів (студентів). Для викладачів допризовної підготовки обов'язковою була військова форма під час проведення занять. Безпека учнів під час проведення занять з допризовної підготовки узалежнювалася від дотримання вимог статутів Збройних Сил України, а також ще радянського наказу Головнокомандувача сухопутних військ щодо «Курсу стрільб із стрілецької зброї, бойових машин та танків сухопутних військ» (1983) (Наказ Міністерства праці та соціальної політики України, 2000).

Указом Президента України 25 жовтня 2002 р. було затверджено «Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», яка визначала стратегічні напрями розвитку цієї сфери. Головними завданнями допризовної підготовки оголошувалися: ознайомлення молоді з основними положеннями Конституції України про захист Вітчизни, законів України «Про оборону України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», іншими нормативно-правовими актами з питань оборони, вій-

ськового будівництва та проходження військової служби; усвідомлення молоддю свого обов'язку в разі виникнення загрози суверенітету та територіальній цілісності України; набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості; засвоєння основ військової справи, цивільної оборони і медико-санітарної підготовки; здійснення психологічної підготовки до військової служби (Указ Президента України, 2002).

Допризовна підготовка, згідно з «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», мала здійснюватися за такими напрямками: 1) вивчення історії українського війська; 2) ознайомлення із законодавством з військових питань; 3) ознайомлення із структурою і завданнями Збройних Сил України та інших військових формувань; 4) вивчення основ Цивільної оборони України; 5) набуття практичних навичок з основ військової справи, у тому числі з вогневої, тактичної, прикладної фізичної та медико-санітарної підготовки; 6) психологічна підготовка (Указ Президента України, 2002).

В умовах російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р., змінилися підходи Української держави до загальновійськової підготовки дітей та молоді. У вересні 2014 р. деякі школи запровадили в освітній процес вступний курс до предмету «Захист Вітчизни». Заступник начальника Департаменту загальної, середньої та дошкільної освіти МОН України Сергій Дятленко повідомив, що при викладанні цього курсу школярів ознайомлять, зокрема, зі строювою службою, заходами безпеки і діями у надзвичайних ситуаціях, в тому числі і в умовах війни (У школах ввели курс військової підготовки, 2014). Реагуючи на цю ініціативу, МОН України 12 вересня 2014 р. надіслало листа до Міністерства оборони України (за підписом заступника міністра П. Полянського) з проханням сприяти укомплектуванню кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигазами) для більш якісного викладання предмета та військово-патріотичного виховання молоді. Наголошувалося на потребі посилити співпрацю між загальноосвітніми навчальними закладами та військовими комісаріатами у питаннях підбору педагогічних кадрів для викладання предмета «Захист Вітчизни» та підвищення їх професійного рівня, проведення навчально-польових зборів на базі військових частин з учнями та вчителями, проведення профорієнтаційної роботи та участі у військово-патріотичному вихованні (Лист МОН України, 2014).

Важливо, що цього ж дня (12 вересня 2014 р.) було прийнято рішення Ради національної безпеки та оборони України «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» за статтями, пов'язаними із забезпеченням національної безпеки і оборони України». У листопаді Президент П. Порошенко увів це рішення в дію. Згідно з ним, визначалися дії, що мають бути здійснені у сфері обороноздатності держави. Уряду було доручено вжити заходів щодо відновлення початкової військової підготовки у загальноосвітніх навчальних закладах (Рішення РНБО, 2014).

Зважаючи на це, МОН України розробило навчальну програму «Захист Вітчизни» для учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Метою навчального предмета оголошувалося ознайомлення молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту Вітчизни, набуття школярами знань про задачі Збройних Сил України, їх характерні особливості, засвоєння основ захисту Вітчизни, цивільного захисту, основ медичних знань, здійснення психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни. Викладання предмета повинно було формувати у школярів життєво необхідні знання, уміння і навички щодо захисту Вітчизни. Декларувалося, що предмет «Захист Вітчизни» буде обов'язковим навчальним предметом, що викладатиметься в старшій школі. Уроки проводитимуться відповідно до календарного плану по півтори години на тиждень: у 10 класі – по 1,5 години на тиждень протягом навчального року; в 11 класі – по 1,5 години на тиждень в першому семестрі, по 1 годині на тиждень у другому семестрі та 18 годин на проведення військово-польових занять. Наголошувалося, що вивчення навчального предмета проводиться з юнаками та дівчатами разом. При закінченні вивчення курсу навчального предмета «Захист Вітчизни» повинні організовуватися триденні (18 годин) військово-польові заняття на базі військових частин, військових комісаріатів та базових навчальних закладів, які організовуватимуться та проводитимуться районними військовими комісаріатами та органами місцевого самоврядування (У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни», 2015).

У лютому 2020 р. МОН України змінило назву навчального предмета «Захист Вітчизни» на «Захист» України. Навчальна програма із захисту України (профільний рівень) для 10–11 класів загальноосвітніх шкіл була затверджена наказом Міністерства освіти і науки № 698

від 03.08.2022 року (Захист України, 2022). Програма декларувала такі завдання: здійснення теоретичної, прикладної, фізичної і психологічної підготовки учнівської молоді до захисту України; набуття знань нормативно-правових актів, які регламентують діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань України, військової підготовки, цивільного захисту, домедичної допомоги; формування навичок виконання прийомів, дій і нормативів з військової справи, військово-прикладної фізичної підготовки та інших напрямків програми; виховання високих професійно-прикладних моральних і вольових якостей; підготовки молоді до служби у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, до вступу у заклади вищої освіти сектору безпеки і оборони України; розвитку розумових здібностей, професійно-важливих якостей, формування життєво необхідних компетентностей, любові до військової служби та професії захисника України (Захист України, 2022).

Намагаючись забезпечити ефективність навчального предмету «Захист України», уряд наприкінці 2023 р. перерозподілив 1,74 млрд грн, які спрямував на закупівлю засобів навчання та комп'ютерного обладнання для навчальних кабінетів предмета «Захист України». За інформацією МОН України, 100 млн з цих коштів планується спрямувати на професійний розвиток учителів предмета «Захист України» і 1,64 млрд грн – на закупівлю обладнання (На викладання предмета, 2023). Однак найважливіші рішення полягали у розробці нових підходів до організації початкової загальновійськової підготовки.

22 травня 2024 р. було прийнято Закон України, яким внесено зміни до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби (Закон України, 2024). Зазначений нормативно-правовий акт вніс зміни, зокрема, до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», переформулювавши статтю 9. Згідно з нею, початкова загальновійськова підготовка громадян України повинна здійснюватися «з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» (Закон України, 2024). Чітко встановлювалося, що початкова загальновійськова підготовка реалізується на третьому рівні повної загальної середньої освіти та проводиться в закла-

дах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, які мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідному рівні повної загальної середньої освіти, шляхом викладання навчального предмета «Захист України» та здійснення заходів, спрямованих на військово-патріотичне виховання (Закон України, 2024).

Згадка про військово-патріотичне виховання націлювала на врахування існуючих документів у цій площині. Відомо, що 18 травня 2019 р., за декілька днів до завершення своєї каденції Президент П. Порошенко підписав указ, яким затверджував «Стратегію національно-патріотичного виховання». Згідно з нею, основними складовими національно-патріотичного виховання визначалися громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання. Реалізація Стратегії передбачала, зокрема, здійснення проєктів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби, а також упорядкування та вдосконалення системи допризовної військової підготовки (Указ Президента України, 2019). Однак у вересні 2024 р. зазначена Стратегія була скасована указом Президента В. Зеленського.

Проте, ще на початку повномасштабної війни Росії проти України МОН розробило та у червні 2022 р. затвердило Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (Концепція, 2022), яка у часі воєнної загрози надавала військово-патріотичному вихованню пріоритетного значення. У Концепції наголошувалося, що системна організація військово-патріотичного виховання має бути спрямована на підготовку до оволодіння початковою військовою підготовкою, військовими професіями, формування психологічної та фізичної, морально-духовної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту України (Концепція, 2022). Відзначимо, що попри свої численні вади (наприклад, надмірне розширення категорії «національно-патріотичне виховання» через включення до його складу навіть екологічного виховання), зазначена Концепція пропонувала низку актуальних аспектів, які мали стосуватися до початкової загальновійськової підготовки. Зокрема в документі йшлося про реалізацію положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»).

Постановою Кабінету Міністрів України 5 грудня 2024 р. затверджено «Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки, який визначає процедуру її проведення, органі-

заційні аспекти та відповідальні органи» (Постанова, 2024). Відповідно до документа, початкова загальновійськова підготовка проводиться з метою формування у здобувачів освіти первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей стосовно оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (Постанова, 2024). Важливо, що Порядок заборонив гендерну дискримінацію під час проведення початкової загальновійськової підготовки, реалізуючи ідею не лише рівності прав чоловіків і жінок як громадян України, але й ідею рівності при виконання обов'язків захисників України. Згідно з Порядком, під час організації та проведення початкової підготовки забороняється будь-яка дискримінація, зокрема порушення принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків, пряме або непряме обмеження прав здобувачів освіти залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, стану здоров'я чи наявності інвалідності або іншими ознаками (Постанова, 2024).

Основними завданням початкової загальновійськової підготовки Порядок визначив: а) утвердження української національної та громадянської ідентичності, зокрема через національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання; б) формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України; в) підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби; г) набуття знань про функції Збройних Сил, інших складових сил безпеки та сил оборони, їх характерні особливості; г) набуття практичних навичок для забезпечення власної безпеки та безпеки оточуючих у разі виникнення надзвичайної ситуації, засвоєння основ захисту України, військової справи, цивільного захисту населення, домедичної допомоги в умовах бою тощо; д) професійної орієнтації здобувачів освіти до служби у Збройних Силах та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях (Постанова, 2024). По-суті, у Порядку повторювалися завдання, визначені програмою навчального предмету «Захист України» 2022 р.

Безпосередня організація та проведення заходів з початкової загальновійськової підготовки, відповідно до Порядку, покладається на заклади освіти. Керівник закладу освіти несе відповідальність за організацію та стан початкової під-

готовки, військово-патріотичного виховання, вдосконалення матеріально-технічної бази, створення безпечних умов навчання, подання відповідним районним (міським) територіальним центрам комплектування та соціальної підтримки списків громадян України, які підлягають взяттю на військовий облік призовників, та складення на них характеристик. Виконання навчальної програми з навчального предмета «Захист України» і його викладання забезпечується педагогічними працівниками, які входять до штату закладу освіти і є відповідальними за проведення заходів з початкової підготовки здобувачів освіти, облік, зберігання, технічний стан та видачу засобів навчання та обладнання, додержання встановлених правил і запобіжних заходів під час організації освітнього процесу (Постанова, 2024). Важливо, що у документі передбачено можливість залучення ветеранів війни, представників органів сил безпеки і оборони (за погодженням з їх керівниками) для проведення навчальних занять за певними модулями програми «Захисту України» (Постанова, 2024). Це, безумовно, важливе рішення, як з погляду соціальної реадaptaції ветеранів війни, так і з погляду поліпшення ефективності початкової загальновійськової підготовки.

Певні вимоги Порядок висунув до педагогічних працівників, які проводять предмет «Захист України». Вони повинні мати вищу освіту та/або відповідну професійну кваліфікацію, насамперед звільнені з військової служби, ветерани війни або ветерани військової служби. Педагогічні працівники повинні систематично підвищувати свій професійний рівень під час навчання на курсах підвищення кваліфікації, навчально-методичних зборах та самостійно. Курси підвищення кваліфікації для таких педагогічних працівників мають охоплювати не менше 30 годин у міжтестастійний період й відбуватися у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, які організовуються Міноборони, МВС (Постанова, 2024).

Матеріальне забезпечення початкової загальновійськової підготовки визначалося наказом МОН України від 10 травня 2024 р. (Наказ МОН, 2024). Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки передбачав можливість використання бази військових частин, закладів спеціалізованої освіти військового спрямування, закладів освіти із специфічними умовами навчання, міжшкільних ресурсних центрів, центрів підготовки населення до національного спротиву, добровольчих формувань територіальної громади, а також інститутів громадянського суспільства на

договірних засадах для проведення практичних занять з навчального предмета «Захист України». Крім того, за пропозицією територіальних громад і державних органів управління заклади освіти отримали право утворювати осередки з вивчення навчального предмета «Захист України». При цьому вони повинні відповідати низці умов: а) академічні ліцеї забезпечують навчання не менш як 80 учнів 10-х і 11-х класів цього закладу освіти та закладів освіти, з яких буде забезпечено підвезення учнів; б) професійної та фахової передвищої освіти, у яких навчається не менш як 200 учнів (студентів, курсантів) у групах із одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти. У разі коли в закладах освіти територіальної громади навчається більше 1000 здобувачів освіти, які вивчають навчальний предмет «Захист України», може бути створено кілька осередків з розрахунку один осередок на кожні 1000 здобувачів освіти (Постанова, 2024).

На сьогодні в Україні триває впровадження реформи початкової загальновійськової підготовки. Поступово відбувається становлення міжшкільних ресурсних центрів, центрів підготовки населення до національного спротиву, осередків з вивчення навчального предмета «Захист України», поліпшується матеріальна база для проведення занять із початкової загальновійськової підготовки. Відзначимо, що відповідно до Положення про міжшкільний ресурсний центр (наказ МОН України від 9 листопада 2018 р. № 1221), з метою забезпечення вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» такі центри, будучи осередками військово-патріотичного виховання та «допризовної підготовки», можуть створювати відповідні навчальні кабінети, стрілецькі тири, навчальні місця для занять з вогневої підготовки, кімнати для зберігання навчальної зброї, смуги перешкод, стройові майданчики, місця для метання ручних гранат, навчально-тренувальні комплекси (Наказ МОН, 2018). МОН України також підготувало рекомендації щодо створення осередків з вивчення навчального предмета «Захист України» (Рекомендації, 2024), з детальними приписами щодо їх структури, повноважень і можливостей.

Висновки. Отже, можна виділити низку періодів у становленні нормативно-правових засад щодо початкової загальновійськової підготовки в Україні. Перший період (1992–2014) позначився впровадженням та концептуалізацією допризовної підготовки школярів, що визначалося статтями 8 і 9 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (1992), «Положенням про допризовну підготовку» (2000), «Концепцією допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002). Другий період (2014–2024) характеризувався зростання уваги держави та громадськості до початкової загальновійськової підготовки в умовах російсько-української війни, що спонукало відновити обов'язковий навчальний предмет «Захист Вітчизни» (з 2020 р. – «Захист України») і модернізувати його програму, схвалити «Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019), «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022) тощо. Третій період (триває з 2024 р.) пов'язаний з реформуванням системи початкової загальновійськової підготовки, внесенням змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (2024), розробленням та впровадженням «Порядок проведення початкової загальновійськової підготовки, який визначає процедуру її проведення, організаційні аспекти та відповідальні органи» (2024). Важливо, що зазначені документи акцентують увагу на практичних аспектах підготовки учнів старшої загальноосвітньої школи, закладів професійної і фахової передвищої освіти, яка передбачає навчальні стрільби, військово-польові збори, тренування щодо надання першої медичної допомоги, симуляції надзвичайних ситуацій, керування невеликими дронами тощо. Однак, на нашу думку, зазначений «Порядок...» потребує удосконалення процедури щодо проведення початкової загальновійськової підготовки поза межами закладів освіти. Крім того, він недостатньою мірою враховує необхідність освітньої інклюзії, оскільки діти з інвалідністю також мають право у міру своїх можливостей проходити теоретичну та практичну частини програми «Захисту України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко Д. Допризовна підготовка в Австро-Угорщині: середня школа. *Австрія-Венгрія*. URL: <https://ah.org.ua/pre-conscription-training-in-austria-hungary-secondary-school>
2. Бех І. Д., Канишевська Л. В., Малиношевський Р. В. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти України: реалії та орієнтовні позиції. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(2). С. 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202
3. *Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями* / за ред. І. Д. Бека, Р. В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

4. Галів М. Початкова військова підготовка учнів у Нижньогайській середній школі (1950–1980-ті рр.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XV: Наукові пошуки в контексті викликів і конфліктів* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2023. С. 15–18.
5. Галів М., Гранд М. «Русский мир» проти України: коротка деконструкція новітньої російської геополітичної доктрини (рецензія на: Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «руського мира». Аналітична записка / відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 72 с.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16
6. Галів М., Гранд М., Бойчин Р. Початок повномасштабної війни Росії проти України у висвітленні польського інформаційного порталу «Nowa Europa Wschodnia» (лютий-березень 2022 р.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 72. Т. 1. С. 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7
7. Галів М., Ільницький В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73. DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283164
8. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*. 2024. Вип. 12. С. 75–96. DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96
9. Галів М., Карпенко О. Викрадення українських дітей російськими окупантами (2022–2024): за матеріалами вітчизняних мас-медіа. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*. 2024. Спецвипуск. С. 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5
10. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
11. Глібошук М., Ільницький В., Старка В. Як ідеологічні засади білогвардійського руху вплинули на світогляд В. Путіна. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. Вип. 53 (1). С. 12–21.
12. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» (№ 2232-XII від 25.03.1992). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153218__594514
13. Закон України № 3724-IX від 22.05.2024 «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення системи підготовки громадян України до військової служби». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text>
14. Заплатинський В.М. Аналіз підготовки школярів та студентів з питань безпеки, здоров'я та цивільного захисту в Україні та зміни змісту в зв'язку із виникненням військових загроз. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Техніка»*. 2014. Вип. 2 (8). С. 32–42.
15. Захист України. 10 – 11 класи. Профільний рівень. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю (військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698). URL: https://osvita.ua/doc/files/news/588/58886/navchalna_programa-2022_zakhyst_Ukrayiny.pdf
16. Ільницький В., Царик Р. Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17(59). С. 213–224. doi: 10.24919/3083-6158.17/59.23
17. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014 – 2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.
18. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>
19. Ільницький В., Царик Р. Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки*. 2024. Вип. 2. С. 105–116.
20. Ільницький В., Царик Р. Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 81 (2). С. 4–13.
21. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (наказ МОН України від 06.06.2022 № 527). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>
22. Лист МОН України № 1/12-6406 від 12.09.2014 «Щодо укомплектування кабінетів предмета «Захист Вітчизни» в школах навчальною зброєю, муляжами зброї та боєприпасів, засобами індивідуального захисту (протигази)». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/
23. На викладання предмета «Захист України» витратять 1,74 млрд грн. 2023. URL: <https://osvita.ua/school/91066/>
24. Наказ Міністерства праці та соціальної політики України № 213 від 21.08.2000 «Про затвердження Правил безпеки під час проведення занять з допризовної підготовки в загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах і вищих навчальних закладах першого та другого рівнів акредитації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-00#Text>
25. Наказ МОН України від 10.05.2024 р. № 659 «Про затвердження Типового переліку засобів навчання та обладнання для забезпечення викладання предмета «Захист України» закладів освіти, що забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0771-24#n16>
26. Наказ МОН України від 9.11.2018 р. № 1221 «Про затвердження Положення про міжшкільний ресурсний центр». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-19#Text>

27. Постанова Кабінету Міністрів України № 1393 від 05.12.2024 «Про затвердження Порядку проведення початкової загальновійськової підготовки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2024-%D0%BF#Text>
28. Постанова Кабінету Міністрів України № 1770 від 30 листопада 2000 р. «Про затвердження положень про допризовну підготовку і про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-2000-%D0%BF#Text>
29. Рекомендації з облаштування Осередків. Міністерство освіти і науки України. 2024. [https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20\(1\).pdf](https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20(1).pdf)
30. Рішення РНБО від 12 вересня 2014 року «Про комплекс заходів щодо зміцнення обороноздатності держави та пропозиції до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-14#Text>
31. Рябокінь Р.М., Рябокінь М.В. Форми та методи роботи військово-патріотичного виховання в НСОУ Пласт. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. Вип. 6. С. 232–243.
32. У МОН розробили навчальну програму «Захист Вітчизни». 2015. URL: <https://osvita.ua/school/45544/>
33. У школах ввели курс військової підготовки. 2014. URL: <https://osvita.ua/school/42739/>
34. Указ Президента України № 948/2002 від 25.10.2002 «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text>
35. Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

REFERENCES

1. Adamenko D. (2025). Dopryzovna pidhotovka v Avstro-Uhorshchyni: serednia shkola [Pre-conscription training in Austria-Hungary: secondary school. Austria-Hungary]. *Avstryia-Venhryia*. URL: <https://ah.org.ua/pre-conscription-training-in-austria-hungary-secondary-school> [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D., Kanishevska, L. V., & Malynoshevskiy, R. V. (2023). Stratehiia viiskovo-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi v systemi osvity Ukrainy: realii ta oriientovni pozytsii [Strategy of military-patriotic education of children and youth in the education system of Ukraine: realities and indicative positions]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*, 5(2), 1–7. DOI: 10.37472/v.naes.2023.5202 [in Ukrainian].
3. Viiskovo-patriotichne vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v systemi osvity Ukrainy: stratehichni napriamy. (2023). [Military-patriotic education of children and students in the education system of Ukraine: strategic directions] / Ed. I. D. Bekh, R. V. Malynoshevskiy. Ivano-Frankivsk: NAIR, 32 s. [in Ukrainian].
4. Haliv, M. (2023). Pochatkova viiskova pidhotovka uchniv u Nyzhnohaiskii serednii shkoli (1950–1980-ti rr.). *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom XV: Naukovi poshuky v konteksti vykylykiv i konfliktiv* / Ed.: Ya. Gzhesiak, I. Zymomria, V. Ilnytskyi. Konin – Uzhhorod – Peremyshl – Kherson: Posvit, 15–18. [in Ukrainian].
5. Haliv, M., & Grand, M. (2024). «Russkyi mir» proty Ukrainy: kortka dekonstruktsiia novitnoi rosiiskoi heopolitychnoi doktryny [«Russian world» against Ukraine: a brief deconstruction of the newest Russian geopolitical doctrine]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 172–177. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.16 [in Ukrainian].
6. Haliv, M., Grand, M., & Boychyn, R. (2024). Pochatok povnomasshtabnoi viiny Rosii proty Ukrainy u vysvitleni polskoho informatsiinoho portalu «Nowa Europa Wschodnia» (liutyi-berezen 2022 r.) [The beginning of a full-scale war of Russia against Ukraine according to the Polish information portal “Nowa Europa Wschodnia” (February – March 2022)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 72(1). 52–60. DOI: 10.24919/2308-4863/72-1-7 [in Ukrainian].
7. Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014 – 2023): Ukrainian Historiographical Discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii – Problems of the humanities. Series: History*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].
8. Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian media (2022 – 2024)]. *Novitna doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].
9. Haliv, M., & Karpenko, O. (2024). Vykradennia ukrainskykh ditei rosiiskymy okupantamy (2022 – 2024): za materialamy vitchyznianskykh mas-media [Kidnapping of Ukrainian children by Russian occupants (2022 – 2024): according to the materials of the Ukrainian media]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii Istorii, Spetsvypusk – Problems of the humanities. Series: History, Special Issue*, 62–76. DOI: 10.24919/2312-2595.spec.5 [in Ukrainian].
10. Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnoi rosiysko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of Ukraine’s national security in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynok – Youth & market*, 3 (211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194
11. Hliboshchuk, M., Ilnytskyi, V., Starka, V. (2022). How the ideological principles of the White Guard movement influenced V. Putin’s worldview [Yak ideolohichni zasady bilohvardiiskoho rukhu vplynuly na svitohliad V. Putina]. *Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*, 53 (1), 12–21.
12. Zakon Ukrainy «Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu» (№ 2232-XII vid 25.03.1992). (1992). [Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” (No. 2232-XII dated 03/25/1992)]. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/153218___594514 [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy № 3724-IX vid 22.05.2024 «Pro vnesennia zmin do deiakikh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia systemy pidhotovky hromadian Ukrainy do viiskovoi sluzhby». (2024). [Law of Ukraine No. 3724-IX dated 05/22/2024 “On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Improving the System of Training Ukrainian Citizens for Military Service”]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3724-20#Text> [in Ukrainian].
14. Zaplatynskiy, V. M. (2024). Analiz pidhotovky shkoliariv ta studentiv z pytan bezpeky, zdorovia ta tsyvilnoho zakhystu v Ukraini ta zminy zmistu v zviazku iz vynyknenniam viiskovykh zahroz [Analysis of the Training of Schoolchildren and Students on Security, Health and Civil Defense in Ukraine and Changes in Content in Connection with the Emergence of Military Threats]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya «Tekhnika»*, 2 (8), 32–42. [in Ukrainian].
15. Zakhyst Ukrainy. 10 – 11 klasy. Profilnyi riven. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity, zakladiv spetsializovanoi osvity viiskoho profilu (viiskovykh, viviskovo-morskykh litseiv, litseiv z posylenoiu viiskovo-fizychnoiu pidhotovkoiu) (2022). [Defense of Ukraine. Grades 10–11. Profile level. Curriculum for general secondary education institutions, specialized military education institutions (military, naval lyceums, lyceums with enhanced military physical training)]. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/588/58886/navchalna_programa-2022_zakhyst_Ukrayiny.pdf [in Ukrainian].
16. Ilnytskyi, V., Starka, V., Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian].
17. Ilnytskyi, V., Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2022) in Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobitskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia*, 13/55, 162–177. [in Ukrainian].
18. Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025). Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the historical-memorial narrative of the modern russian-ukrainian war]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59), 213–224. doi: 10.24919/3083-6158.17/59.23 [in Ukrainian].
19. Ilnytskyi, V., Tsaryk, R. (2024a). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyt pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].
20. Ilnytskyi, V., Tsaryk, R. (2024b). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchashnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].
21. Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy (nakaz MON Ukrainy vid 06.06.2022 № 527). (2022). [Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 6, 2022 No. 527)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> [in Ukrainian].
22. Lyst Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy № 1/12-6406 vid 12.09.2014 «Shchodo ukomplektuvannia kabinetiv predmeta «Zakhyst Vitchyzny» v shkolakh navchalnoi zbroieiu, muliazhamy zbroi ta boieprypasiv, zasobamy individualnoho zakhystu (protyhazi)». (2014). [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/12-6406 dated 12.09.2014 “On equipping the classrooms of the subject «Defense of the Fatherland» in schools with training weapons, mock weapons and ammunition, and personal protective equipment (gas masks)”]. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42802/ [in Ukrainian].
23. Na vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» vytratit 1,74 mlrd hrn. (2023). [UAH 1.74 billion will be spent on teaching the course «Defense of Ukraine»]. URL: <https://osvita.ua/school/91066/> [in Ukrainian].
24. Nakaz Ministerstva pratsi ta sotsialnoi polityky Ukrainy № 213 vid 21.08.2000 «Pro zatverdzhennia Pravyl bezpeky pid chas provedennia zaniat z dopryzovnoi pidhotovky v zahalnoosvitnikh, profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh i vysshchykh navchalnykh zakladakh pershoho ta druhoho rivniv akredytatsii». (2022). [Order of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine No. 213 dated 08/21/2000 «On approval of the Safety Rules during pre-prescription training classes in general education, vocational and technical educational institutions and higher educational institutions of the first and second levels of accreditation»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0823-00#Text> [in Ukrainian].
25. Nakaz MON Ukrainy vid 10.05.2024 r. № 659 «Pro zatverdzhennia Typovoho pereliku zasobiv navchannia ta obladnannia dlia zabezpechennia vykladannia predmeta «Zakhyst Ukrainy» zakladiv osvity, shcho zabezpechuiut zdobuttia povnoi zahalnoi serednoi osvity». (2024). [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 05/10/2024 No. 659 «On approval of the Standard List of Teaching Aids and Equipment for Teaching the Course «Defense of Ukraine» in Educational Institutions Providing Complete Secondary Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0771-24#n16> [in Ukrainian].
26. Nakaz MON Ukrainy vid 9.11.2018 r. № 1221 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro mizhshkilnyi resursnyi tsentr». (2018). [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 9.11.2018 No. 1221 «On approval of the Regulations on the Inter-School Resource Center»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-19#Text> [in Ukrainian].
27. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1393 vid 05.12.2024 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia pochatkovoї zahalnoviiskovoї pidhotovky». (2024). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1393 dated 05.12.2024 «On approval of the Procedure for conducting initial combined military training»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

28. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1770 vid 30 lystopada 2000 r. «Pro zatverdzhennia polozhen pro dopryzovnu pidhotovku i pro pidhotovku pryzoynykiv z viiskovo-tekhnichnykh spetsialnostei». (2000). [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1770 dated November 30, 2000 «On approval of the Regulations on pre-conscription training and on the training of conscripts in military-technical specialties»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-2000-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
29. Rekomendatsii z oblashtuvannia Oseredkiv. (2024). [Recommendations for the arrangement of centers]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine*. URL: [https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20\(1\).pdf](https://ibuhgalter.net/storage/web/source/1/8139_%20(1).pdf)
30. Rishennia RNBO vid 12 veresnia 2014 roku «Pro kompleks zakhodiv shchodo zmitsnennia oboronozdatnosti derzhavy ta propozyitsii do proektu Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2015 rik» po stattiakh, poviazanykh iz zabezpechenniam natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy». (2014). [Resolution of the National Security and Defense Council of September 12, 2014 «On a set of measures to strengthen the state's defense capability and proposals to the draft Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2015» on articles related to ensuring national security and defense of Ukraine»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0012525-14#Text> [in Ukrainian].
31. Riabokin, R. M., & Riabokin, M. V. (2019). Formy ta metody roboty viiskovo-patriotychnoho vykhovannia v NSOU Plast [Forms and methods of military-patriotic education in the NSOU Plast]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 6, 232–243. [in Ukrainian].
32. U MON rozrobyly navchalnu prohramu «Zakhyst Vitchyzny». (2015). [The Ministry of Education and Science has developed a curriculum “Defense of the Fatherland”]. URL: <https://osvita.ua/school/45544/> [in Ukrainian].
33. U shkolakh vvely kurs viiskovoi pidhotovky. (2014). [A military training course has been introduced in schools]. URL: <https://osvita.ua/school/42739/> [in Ukrainian].
34. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 948/2002 vid 25.10.2002 «Pro Kontseptsiiu dopryzovnoi pidhotovky i viiskovo-patriotychnoho vykhovannia molodi». (2002). [Decree of the President of Ukraine No. 948/2002 of 25.10.2002 «On the Concept of Pre-Conscription Training and Military-Patriotic Education of Youth»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text> [in Ukrainian].
35. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku № 286/2019 «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia». (2019). [Decree of the President of Ukraine of May 18, 2019 No. 286/2019 «On the Strategy of National-Patriotic Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukrainian].